

Πρακτικά Ημερίδας: «Ουσία, Δομή και Υπόσταση του Κόσμου κατά την Προσωκρατική Φιλοσοφία» 29/4/2014, Πανεπιστήμιο Αθηνών

«Φασὶ δ' οἱ σοφοί, ὃ Καλλίκλεις, καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους τὴν κοινωνίαν συνέχειν καὶ φιλίαν καὶ κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην καὶ τὸ ὅλον τοῦτο διὰ ταῦτα κόσμον καλοῦσιν».

Πλάτωνος, Γοργίας, 507 e – 508 a

Ευαγγελία Μαραγγιανού

Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας, Τομέας Φιλοσοφίας
e - mail: emar317@ppp.uoa.gr

Περίληψη

Το χωρίο αυτό που περιλαμβάνεται στον πλατωνικό *Γοργία* και που εκφράζει κατά πάσα πιθανότητα πυθαγόρειες απόψεις, συνοψίζει τα κυριότερα διδάγματα της προσωκρατικής φιλοσοφίας, όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια από την ανάλυση των όρων που ακολουθεί. Κατ' αρχήν γίνεται λόγος για τις έννοιες της «κοινωνίας» (= επικοινωνίας) και της φιλίας, οι οποίες συνέχουν κατά τους Πυθαγορείους τα πάντα, εφ' όσον όλα τα όντα αποσπάστηκαν από την αιώνια θεϊκή μονάδα (έχουν δηλαδή την ίδια πηγή προέλευσης) και ως εκ τούτου συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς συγγένειας, ομόνοιας και αγάπης. Άλλες θεμελιώδεις πυθαγόρειες έννοιες που υιοθέτησαν ορισμένοι από τους σημαντικότερους Προσωκρατικούς είναι εκείνες της «κοσμιότητος» που σημαίνει την αρμονική διακόσμηση του σύμπαντος, της σωφροσύνης (του θεϊκού νου που κυβερνά τον κόσμο, αλλά και της ανθρώπινης λογικής) και της δικαιοσύνης ή δίκης ή δικαιοσύνης, η οποία κυριαρχεί τόσο σε κοσμικό όσο και σε ανθρώπινο επίπεδο.

Abstract

This quotation which is mentioned to the Platonic *Gorgias* and in which are in all probability expressed Pythagorean conceptions, includes the main theories of the Presocratic philosophy, as we will try to prove afterwards. At first we have the notions of communication and friendship, which join on every being to the others, given that all creatures are pulled off from the eternal divine unit (namely they have the same origin) and therefore they are connected by the bonds of kinship, concord and love. Other central Pythagoreans notions which have been accepted by some of the most important Presocratics are the notion of decorum (the harmonious decoration of the universe), of prudence (the divine intellect which governs the universe, but also the human reason) and of justice which dominates over men and nature.

Εισαγωγή

Το χωρίο αυτό που περιλαμβάνεται στον πλατωνικό *Γοργία* και που εκφράζει κατά πάσα πιθανότητα πυθαγόρειες απόψεις («φασὶ δ' οἱ σοφοί»), συμπυκνώνει σε λίγες γραμμές τα κυριότερα διδάγματα της προσωκρατικής φιλοσοφίας, όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια από την ανάλυση των όρων που ακολουθεί.

«κοινωνία» - «φιλία»

Οι έννοιες της «κοινωνίας» (= επικοινωνίας) και της φιλίας συνέχουν κατά τους Πυθαγορείους τα πάντα, εφ' όσον όλα τα όντα αποσπάστηκαν από την αιώνια θεϊκή

μονάδα (έχουν δηλαδή την ίδια πηγή προέλευσης) και ως εκ τούτου συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς συγγένειας, ομόνοιας και αγάπης.¹ Την πεποίθησή τους αυτή εφάρμοσαν και στη ζωή τους. Γι' αυτό συνδέονταν μεταξύ τους με βαθιά αισθήματα φιλίας που διαρκούσε δια βίου, όπως φαίνεται και από την πασίγνωστη ιστορία του Δάμωνα και του Φιντία που έθεσαν τη φιλία τους πάνω από τη ζωή τους (Ιάμβλιχος, *VP*, 33, 235 – 236). Η φιλική αυτή διάθεση επεκτεινόταν και στα ζώα, γιατί πίστευαν ότι αποτελούνται από τα ίδια στοιχεία με τους ανθρώπους: «πρὸς τὰ ὁμογενῆ ζῶα αὐτοὺς συνέστησε (ὁ Πυθαγόρας), παραγγέλλων οἰκεῖα νομίζειν αὐτοὺς ταῦτα καὶ φίλα, ὡς μήτε ἀδικεῖν μηδὲν αὐτῶν μήτε φονεύειν μήτε ἐσθίειν ... διότι ἀπὸ τῶν αὐτῶν στοιχείων ἡμῖν ὑφέστηκε».²

Κατόπιν ο Εμπεδοκλής στους *Καθαρούς*, επηρεασμένος προφανώς από τις πυθαγόρειες απόψεις σχετικά με την επικοινωνία όλων των ἔμβιων πλασμάτων, ισχυρίζεται ότι η ανθρώπινη ψυχή, προκειμένου να επανέλθει στον θεϊκό τόπο από τον οποίο εξέπεσε, ενσαρκώνεται σε αλληπάλληλα σώματα, όχι μόνο ανθρώπων, αλλά και ζώων, πτηνών, ιχθύων και φυτών. Τονίζει μάλιστα ότι ο ίδιος θυμάται πως είχε υπάρξει σε άλλες ζωές ως αγόρι, κορίτσι, θάμνος, πτηνό και ψάρι: «ἤδη γὰρ ποτ' ἐγὼ γενόμεν κοῦρος τε κόρη τε / θάμνος τ' οἰωνός τε καὶ ἔξαλλος ἔλλοπος ἰχθύς».³

Αλλά και ο Δημόκριτος εξαιρεί σε πολλά από τα ηθικά του αποσπάσματα τη σημασία που έχουν για τις ανθρώπινες κοινωνίες η φιλία και η ομόνοια, παράλληλα δε αναφέρεται και στον σεβασμό που πρέπει να δείχνει ο άνθρωπος προς τη φύση, γιατί αυτή του διδάσκει πολλά πράγματα: «ζῆν οὐκ ἄξιος, ὅτωι μηδὲ εἷς ἐστι χρηστός φίλος»,⁴ «ὁμοφροσύνη φιλίην ποεῖ»,⁵ «ἀπὸ ὁμονοιῆς τὰ μεγάλα ἔργα»,⁶ «μαθητὰς (τῆς φύσης) ἐν τοῖς μεγίστοις γεγονότας ἡμᾶς ἄραχνης ἐν ὑφαντικῇ καὶ ἀκεστικῇ, χελιδόνος ἐν οἰκοδομίαι, καὶ τῶν λιγυρῶν, κύκνου καὶ ἀηδόνας, ἐν ὠιδῇ κατὰ μίμησιν».⁷

«κοσμιότης»

Η έννοια της «κοσμιότητος» συνδέεται στενά με τον όρο «κόσμος» που σημαίνει την αρμονική (μαθηματική) διακόσμηση του σύμπαντος, άποψη κατ' εξοχήν πυθαγόρεια.⁸ Σύμφωνα με αυτή, όπως οι αρμονικοί μουσικοί ήχοι επιβλήθηκαν στο αρχικό χάος των ήχων, έτσι και η μαθηματική δομή του σύμπαντος έθεσε το μέτρο, την τάξη και τα όρια στο αρχικό χάος, δημιουργώντας τον κάλλιστο των κόσμων.⁹ Ο Ηράκλειτος αναφέρεται επίσης στην κοσμική αρμονία, όταν μιλάει για την αφανή αρμονία που είναι «κρείττων της φανεράς»¹⁰ ή για την «καλλίστην ἁρμονίαν» που προέρχεται από τα αντιθετικά ζεύγη («ἐκ τῶν διαφερόντων»)¹¹. Κατ' επέκταση ο όρος «κοσμιότης» αποδίδεται μέχρι σήμερα και στην προσήκουσα ανθρώπινη συμπεριφορά.

¹ Διογένης Λαέρτιος, *Πυθαγόρου βίος*, 10. Πορφύριος, *Πυθαγόρου βίος*, 33. Ιάμβλιχος, *Περὶ τοῦ πυθαγορείου βίου*, 7, 32, 19, 92, 29, 162, 33, 229 – 230, 33, 235 – 238, 35, 259. W. K. C. Guthrie (1992¹⁰), Vol. I, σσ. 209, 248 – 250.

² Ιάμβλιχος, *Περὶ τοῦ πυθαγορείου βίου*, 30, 168 – 169.

³ Εμπεδοκλής, DK, B 117.

⁴ Δημόκριτος, DK, B 99.

⁵ Δημόκριτος, DK, B 186.

⁶ Δημόκριτος, DK, B 250.

⁷ Δημόκριτος, DK, B 154.

⁸ Διογένης Λαέρτιος, *Πυθαγόρου βίος*, 48.

⁹ Πορφύριος, *Πυθαγόρου βίος*, 30, όπου γίνεται αναφορά στην αρμονία των κινήσεων των αστερών και των ουρανίων σφαιρών. Ο Πλάτων επίσης, επηρεασμένος προφανώς από την πυθαγόρεια διδασκαλία, χαρακτηρίζει τον κόσμο ως τον «κάλλιστον τῶν γεγονότων» (*Τίμαιος*, 29 a).

¹⁰ Ηράκλειτος, DK, B 54.

¹¹ Ηράκλειτος, DK, B 8.

«σωφροσύνη»

Η πυθαγόρεια έννοια της κοσμικής σωφροσύνης μπορεί ίσως να συσχετισθεί με τον θεό του Ξενοφάνη, ο οποίος είναι κατά πάσα πιθανότητα ένας παγκόσμιος νους που γνωρίζει τα πάντα,¹² καθώς και με τον ηρακλείτιο Λόγο που ενυπάρχει στη φύση για να την κυβερνά με μέτρο και τάξη¹³ ή ακόμα με τον Νου του Αναξαγόρα, ο οποίος διακόσμησε το σύμπαν, «*ἰσχύει μέγιστον*» και «*γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει*».¹⁴ Πέρα όμως από αυτή υπάρχει και η σωφροσύνη που πρέπει να διέπει την ανθρώπινη ζωή, κάτι που είχαν επισημάνει τόσο ο Ηράκλειτος όσο και ο Δημόκριτος.¹⁵

«δικαιότητα»

Η δικαιοσύνη ή δίκη ή δικαιοσύνη (η βασική έννοια της αρχαίας ελληνικής ηθικής φιλοσοφίας) αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Αναξίμανδρο, ο οποίος πίστευε ότι πέρα και πάνω από την ανθρώπινη δικαιοσύνη, υπάρχει η κοσμική. Ακριβώς δε όπως στην ανθρώπινη κοινωνία οι αδικούντες τιμωρούνται και οι αδικούμενοι αποζημιώνονται, το ίδιο συμβαίνει, κατά τον φιλόσοφο, και με τα τέσσερα ισοδύναμα κοσμικά στοιχεία, τα οποία δίνουν «*δίκην και τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν*».¹⁶ Η αδικία που διαπράττουν συνίσταται προφανώς στην τάση που έχει το καθένα από αυτά να κυριαρχήσει στο αντίθετό του και να αλλοιώσει τη φύση του. Έτσι, για παράδειγμα, κάθε φορά που η φωτιά τείνει να εξαφανίσει το νερό, επεμβαίνει η κοσμική δικαιοσύνη και εξισορροπεί τα πράγματα με την αντίθετη κίνηση του «αδικουμένου» στοιχείου που επιχειρεί με τη σειρά του να επικρατήσει πάνω στο άλλο, όταν έλθει η κατάλληλη χρονική στιγμή. Σύμφωνα με τους νόμους της κοσμικής δικαιοσύνης λαμβάνουν χώρα οι εναλλαγές ημέρας – νύχτας, η έλευση ενός πολύ ψυχρού χειμώνα ύστερα από ένα ιδιαίτερα θερμό καλοκαίρι κ.λ.π. Η τήρηση του μέτρου και της δικαιοσύνης γίνεται επίσης ένας από τους βασικότερους κανόνες των δημοκρατικών κοινωνιών που επιβάλλει την ισότητα όλων των πολιτών έναντι των νόμων και την εναλλαγή στην εξουσία των αντίπαλων πολιτικών δυνάμεων.¹⁷

Οι Πυθαγόρειοι έδωσαν επίσης ιδιαίτερη σημασία στην έννοια της δικαιοσύνης τόσο στην κοσμική όσο και στην πολιτική διάστασή της και τόνιζαν ότι αυτή πρέπει να επικρατεί μέσα στις ανθρώπινες κοινωνίες, αλλά και στο σύμπαν (αρμονία των ουρανίων σφαιρών).¹⁸

Στον Ηράκλειτο ομοίως η δικαιοσύνη, η κεντρική έννοια της ηθικής, είναι πρωτίστως ο κοσμικός νόμος, ο οποίος επιβάλλει το μέτρο και την τάξη σε όλα τα μέρη του σύμπαντος, ακόμη και στον ήλιο, το λαμπρότατο και κυρίαρχο ουράνιο σώμα που

¹² Ξενοφάνης, DK, B 24: «*οὔλος ὄρᾳ, οὔλος δὲ νοεῖ, οὔλος δὲ τ' ἀκούει*».

¹³ Ηράκλειτος, DK, B 1. L. Robin (1923), σσ. 91 – 93.

¹⁴ Αναξαγόρας, DK, B 12. Παρόμοια λειτουργία έχει και ο αέρας, κατά τον Διογένη τον Απολλωνιάτη: «*καὶ μοι δοκεῖ τὸ τὴν νόησιν ἔχον εἶναι ὁ ἀήρ ... καὶ ὑπὸ τούτου πάντας καὶ κυβερνᾶσθαι καὶ πάντων κρατεῖ*» (DK, B 5).

¹⁵ Ηράκλειτος, DK, B 112. Δημόκριτος, DK, B 291.

¹⁶ Αναξίμανδρος, DK, B 1.

¹⁷ Gr. Vlastos (1970), *Equality and justice in early Greek cosmologies*, σσ. 56 - 57, 60, 80, 83. W. K. Guthrie (1992¹⁰), Vol. I, σσ. 78 – 82.

¹⁸ Πορφύριος, *Πυθαγόρου βίος*, 30, 33. Ιάμβλιχος, *Περὶ τοῦ πυθαγορείου βίου*, 7, 32, 13, 62, 15, 65, 16, 69, 19, 92, 24, 108 -109, 29, 162, 30, 168 – 169, 33, 235 – 236. Ἀριστοτέλους, *Περὶ οὐρανοῦ*, A 5, 290 b 12 – 291 a 11.

Πρακτικά Ημερίδας: «Ουσία, Δομή και Υπόστασις του Κόσμου κατά την Προσωκρατική Φιλοσοφία» 29/4/2014, Πανεπιστήμιο Αθηνών

είναι όμως αναγκασμένος να ανατέλλει και να δύει σε καθορισμένα και ισόρροπα χρονικά διαστήματα. Υποστηρίζει λοιπόν ο φιλόσοφος ότι «ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν». ¹⁹ Η δίκη ρυθμίζει ακόμη, κατά τον φιλόσοφο, τις εναλλαγές των αντιθέτων και τις συνεχείς διαμάχες ανάμεσα σε φυσικά στοιχεία, καταστάσεις ή ανθρώπινες κοινωνίες: «εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἔόντα ζυνόν, καὶ δίκην ἔριν ...». ²⁰

Και στον Παρμενίδη η δικαιοσύνη (ή «Ανάγκη») έχει πρωτεύουσα σημασία, όπως φαίνεται από τον Πρόλογο ήδη του *Περὶ φύσεως* ποιήματός του, στον οποίο η Δίκη παρουσιάζεται να κρατάει τα κλειδιά των πυλών που οδηγούν στην αλήθεια, για να αφήσει το δρόμο της γνώσης ελεύθερο μόνο στους αγαθούς: «αὐταὶ (αἱ πύλαι) ... πλῆνται μεγάλοισι θυρέτροις· τῶν δὲ Δίκη πολύποινος ἔχει κληῖδας ἀμοιβούς». ²¹ Ακόμη στο κύριο μέρος του ποιήματός του (την «Ὀδὸν τῆς ἀλήθειας») ο φιλόσοφος αναφέρει ότι η Δίκη, ως υπέρτατη δύναμη που κυβερνά το σύμπαν, δεν επιτρέπει στο ον ούτε να έχει γεννηθεί από κάτι άλλο, ούτε να αφανισθεί. ²²

Η έννοια της δικαιοσύνης ως απαραίτητης προϋπόθεσης της ευδαιμονίας (ή της ευθυμίας) ενυπάρχει ακόμη σε πολλά από τα ηθικά αποσπάσματα του Δημοκρίτου: «ὁ μὲν εὐθυμος εἰς ἔργα ἐπιφερόμενος δίκαια καὶ νόμιμα καὶ ὕπαρ καὶ ὄναρ χαίρει», ²³ «ὁ ἀδικῶν τοῦ ἀδικουμένου κακοδαιμονέστερος», ²⁴ «ἀγαθὸν οὐ τὸ μὴ ἀδικεῖν, ἀλλὰ τὸ μηδὲ ἐθέλειν», ²⁵ «μοῦνοι θεοφιλέες, ὅσοις ἐχθρὸν τὸ ἀδικεῖν». ²⁶

Συμπέρασμα

Ὑστερα από όσα προαναφέρθηκαν καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το χωρίο που αναφέρει ο Πλάτων στον *Γοργία* συνοψίζει τις κυριότερες θεωρίες της προσωκρατικής φιλοσοφίας, άρα όλοι σχεδόν οι Προσωκρατικοί, ακόμα και αν ορισμένοι από αυτούς ανήκουν σε διαφορετικό κλίμα σκέψης, υιοθέτησαν πολλές από τις απόψεις των Πυθαγορείων και επηρεάστηκαν άμεσα ή έμμεσα από αυτούς, τους οποίους και ο ίδιος ο ιδρυτής της Ακαδημίας αποκαλεί «σοφούς», αν δεχθούμε φυσικά ότι αναφέρεται σε εκείνους.

Βιβλιογραφία

- Διογένης Λαέρτιος (1966). *Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή*, ed. J. S. Long, Vol. I – II, Oxford: Oxford University Press.
- Ίάμβλιχος, (1975). *Περὶ τοῦ Πυθαγορείου βίου (De Vita Pythagorica liber)*, ed. U. Klein, Stuttgart: B. G. Teubner.
- Πλάτων, (1962 – 1982). *Έργα, Platon, Oeuvres Complètes* (1962 – 1982), Tome I – XIII, Paris: Les Belles Lettres.
- Πορφύριος, (1982). *Πυθαγόρου βίος*, trad. E. Des Places, Paris: Les Belles Lettres.

¹⁹ Ἡράκλειτος, DK, B 94.

²⁰ Ἡράκλειτος, DK, B 80.

²¹ Παρμενίδης, DK, B 1, 13 – 14.

²² Παρμενίδης, DK, B 7, 13 – 14.

²³ Δημοκρίτου, DK, B 174.

²⁴ Δημοκρίτου, DK, B 45.

²⁵ Δημοκρίτου, DK, B 62.

²⁶ Δημοκρίτου, DK, B 217.

Πρακτικά Ημερίδας: «Ουσία, Δομή και Υπόστασις του Κόσμου κατά την Προσωκρατική Φιλοσοφία» 29/4/2014, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Προσωκρατικοί, (1989¹⁸ / 1903¹). Αποσπάσματα (*Die Fragmente der Vorsokratiker*), eds H. Diels, W. Kranz, Band I – III, Zürich: Weidmann.

Guthrie, W. K. C. (1992¹⁰/1962¹). *A History of Greek Philosophy*, Vol. I: *The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Cambridge: Cambridge University Press.

Robin, L. (1923), *La pensée grecque*, Paris: La Renaissance du livre.

Vlastos, Gr. (1970). Equality and justice in early Greek cosmologies. *Studies in Presocratic Philosophy* (eds R. E. Allen and D. J. Furley), Vol. I, London: Routledge and Kegan Paul, 56 – 91.

Vlastos, Gr. (1970). Ethics and Physics in Democritus. *Studies in Presocratic Philosophy* (eds R. E. Allen and D. J. Furley), Vol. II, London: Routledge and Kegan Paul, 381 – 408.